

КОНЦЕПТ ЛЮДИНА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ: СОМАТИЧНИЙ КОД КУЛЬТУРИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2'373.7:81'37

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).80–85

Гарбера І. Концепт *людина* в українській літературній фразеології: соматичний код культури; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Актуальність статті зумовлена необхідністю комплексного дослідження процесу вербалізації концепту за допомогою фразеологічних одиниць – згорнутих мікротекстів, що зберігають інформацію про українську національну культуру, а їх компоненти, семантика й образи несуть у собі коди культури. У статті окреслено поняття концепту *людина* (психоментальна одиниця, матеріалізована сукупністю антропоцентричних фразеологізмів, що описують і оцінюють людину як природно-соціальну істоту, що має свідомість і мову, здатна мислити, продуктивно працювати, еволюціонувати, створюючи власну історію та національну культуру) та соматичного коду культури (сукупність номінацій для репрезентації тіла та його частин, що втілюють у собі культурну семантику). Описано методику лінгвокультурологічного аналізу, що передбачає вищлювання й опис образно-мотиваційної (первинне, словникове значення лексеми-показника коду культури, який лежить в основі творення фразеологізму) та денотативної (мовна семантика фразеологізму) інформації, репрезентованої відібраними фразеологічними одиницями. Матеріал дослідження – літературні фразеологізми, що описують людину та містять у своєму складі лексеми-соматизм «серце». Зроблено висновок щодо того, як культурна семантика досліджених фразеологізмів доповнює кваліфікаційні параметри концепту *людина*. З'ясовано, що досліджені у лінгвокультурологічному аспекті фразеологічні одиниці з компонентом «серце» описують емоції та почуття людини (переживання, страждання, байдужість, емоційність, потяг, закоханість, заспокоєність, радість, антипатія, гнів та ін.), риси її характеру (лагідність, аморфність, відвертість та ін.) та фізичний стан (смерть). Зроблено висновок, що у процесі вживання у сфері фразеології соматизм «серце» набуває переосмисленого, метафоричного значення. Крім того, з'ясовано, що у динамічній структурі мовного значення кожної фразеологічної одиниці втілюється і культурно-символьна семантика: серце – символ людських почуттів і переживань, лагідності й доброти вдачаї, кінця фізичного існування тощо.

Ключові слова: концепт *людина*, фразеологічна одиниця, соматичний код культури, лінгвокультурологічний аналіз, «серце».

Постановка проблеми. Вербалізація концепту засобами фразеології – предмет наукових зацікавлень представників різних напрямів сучасного мовознавства (когнітивної лінгвістики – А. Бабушкін, Т. Валюкевич, В. Іващенко, В. Карасик, Ж. Краснобаєва-Чорна, М. Піменова, З. Попова; психолінгвістики – Н. Арутюнова, В. Красних, О. Селіванова; етнолінгвістики – Г. Багаутдінова, Ф. Бацевич, М. Ковшова, В. Маслова, Л. Савченко, Ю. Степанов, В. Теля, І. Чибор та ін.). Дедалі актуальнішим постає дослідження фразеологізмів-репрезентантів того чи того концепту як знаків культури, що зумовило виникнення лінгвокультурологічного підходу у концептології та фразеології [Ковшова 2009], який – у свою чергу – дає можливість комплексно описати мовну й культурну семантику фразеологічної одиниці, змоделювати ті процеси, що реалізуються при вживанні фразеологізму в мовленні, живому спілкуванні, виявити особливості його знакової функції.

Аналіз досліджень. Концепт визначають як багатовимірне утворення та міждисциплінарний термін. Такі ознаки концепту, як виконання пізнавальної функції, функції збереження знань про світ, існування у вигляді інформаційних елементів, здатність вербалізуватися, визначають його як епістемічне утворення (за працями Н. Арутюнкової [Арутюнова 1993], М. Болдирева [Болдырев

2001], В. Красних [Красных 2002], О. Кубрякової [Кубрякова 1996], М. Піменової [Пименова 2007], З. Попової [Попова 2010], О. Селіванової [Селіванова 2004]); ознаки зв'язку з психікою та пам'яттю, абстрагування, потенційної суб'єктивності, здатності відображати ментальну дійсність у певних образах актуалізують концепт як психоментальне утворення (за працями А. Бабушкіна [Бабушкін 1997], О. Єфименко [Єфименко 2005], О. Залевської [Залевская 2001], Д. Ліхачова [Лихачев 1997], І. Штерн [Штерн 1998]); ознаки наявності специфічного національно-культурного забарвлення й оцінного компонента, узагальнення, стереотипності та константності існування, належності всьому колективу, кодованості у чуттєво-образних уявленнях уможливають кваліфікацію концепту як етнокультурного утворення (за працями С. Воркачова [Воркачев 2001], І. Голубовської [Голубовська 2004], В. Жайворонка [Жайворонко 2004], В. Карасика [Карасик 2005], В. Колесова [Колесов 2004], В. Маслової [Маслова 1999], Ю. Степанова [Степанов 2004]).

У дослідженні кваліфікуємо концепт як базову оперативну одиницю мислення людини, продукт індивідуальної й колективної свідомості та пам'яті, що відображає (віддзеркалює) предмет або явище дійсності у вигляді певних ментальних образів, несучи про них усю добуту шляхом пізнавальної ді-

яльності інформацію, обов'язково виражаючи специфічну етнокультурну маркованість, емотивність, оцінність і набуваючи вербального вигляду (за допомогою лексем, фразеологізмів, висловів тощо). Концепт *людина* визначаємо як психоментальну одиницю, матеріалізовану сукупністю різноманітних вербальних засобів (антропоцентричних фразеологізмів зокрема), що описують і оцінюють її як природно-соціальну істоту, що має свідомість і мову, здатна мислити, продуктивно працювати, еволюціонувати, створюючи власну історію та національну культуру. Фразеологічні одиниці (за визначенням Л. Савченко [Савченко 2013, с. 89]) – згорнуті мікротексти, що зберігають інформацію про національну культуру, а їх компоненти, семантика й образи несуть у собі коди культури.

Мета статті – проаналізувати в лінгвокультурологічному аспекті антропоцентричні фразеологізми з показником соматичного коду культури «серце»; зробити висновок про те, якими кваліфікаційними ознаками поповнюють ці одиниці концепт *людина*.

Завдання: визначити поняття коду культури (зокрема, соматичного); вичленувати й проаналізувати образно-мотиваційну й денотативну інформацію фразеологічних одиниць із лексемою-соматизмом «серце»; зробити висновок щодо того, як культурно-мовна семантика аналізованих фразеологізмів доповнює вербалізацію концепту *людина*.

Методика дослідження. Лінгвокультурологічний аспект дослідження має на меті виявити механізми, способи і засоби втілення «мови» культури у змісті фразеологізмів. Як метод студіювання ми використовуємо дещо модифіковану модель інтерпретації фразеологічного значення, запропоновану В. Телія [Телія 1996]. Так, ми аналізуємо образно-мотиваційну (подаючи первинне, словникове значення лексеми-показника коду культури, що лежить в основі творення фразеологізму) та денотативну (вивчаючи мовну семантику фразеологізму) інформацію, репрезентовану відібраними фразеологічними одиницями. Інструментом лінгвокультурологічного методу дослідження фразеологічних одиниць і засобом структурування концепту *людина* обираємо коди культури – вторинну знакову систему, що структурує, категоризує, оцінює матеріальний та духовний світи людини й репрезентована різними етнокультурно маркованими мовними одиницями (у межах роботи – фразеологізмами).

Виклад основного матеріалу. Соматичний код культури – найбільш давній і змістовний, оскільки осмислення довкілля починається з пізнання людиною самої себе. Його виокремлюють й описують Г. Багаутдінова, В. Красних, О. Селіванова, В. Телія (під терміном «соматичний»), Д. Гудков і М. Ковшова (під назвою «тілесний»), Т. Леонтьєва (як «фізіолого-соматичний»). Соматичний код культури – сукупність обумовлених культурою стереотипних уявлень про властивості, характеристики, дії, просторові й часові «виміри» тіла в цілому або його частин [БФСРЯ 2006, с. 145]. Найменування соматичного коду мають додаткові до природних

характеристик названих предметів функційно значущі для культури значення. Тобто, соматичний код культури – сукупність номінацій для репрезентації тіла та його частин, властивостей людського організму та його фізичного стану, зокрема дій і видів діяльності [Савченко 2013, с. 89].

Лінгвокультурологічний аналіз відібраних зі словника української літературної фразеології [СФУМ 2003] антропоцентричних фразеологічних одиниць з компонентом-соматизмом «серце» починаємо з опису його образно-мотиваційної інформації: 1) це центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг (у людини – з лівого боку грудної порожнини); 2) місце з лівого боку грудної порожнини, де розміщений цей орган; 3) символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін. [АТСУМ].

Далі подаємо аналіз денотативної інформації: так, відібрані фразеологічні одиниці репрезентують:

1) ЕМОЦІЙНИЙ СТАН людини (90% проаналізованих фразеологізмів): **переживання** (*аж крається серце* 'хто-небудь дуже переживає'; *аж серце тремтить* 'хто-небудь дуже хвилюється з приводу чого-небудь'; *аж холоне серце* 'хто-небудь непокоїться, переживає'; *боліти серцем* 'тяжко переживати, уболювати, тривожитися за кого-, що-небудь'; *брати близько до серця* 'болісно сприймати, переживати що-небудь'; *брати серце* 'хвилювати, тривожити'; *загупало серце* 'хто-небудь почав хвилюватися'; *серце болить* 'хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболює, тривожиться за кого-, що-небудь'; *серце в'яне* 'хто-небудь переживає, непокоїться'; *серце зболіло* 'хто-небудь зазнав тяжких і тривалих переживань'; *серце каменем лежить* 'хто-небудь тяжко переживає з приводу чогось'; *серце кров'ю обливається* 'хто-небудь дуже переживає'; *серце мре* 'хто-небудь дуже хвилюється'; *серце нис* 'хто-небудь дуже переживає'; *серце нис* 'хтось тривожиться за кого-небудь'; *серце обкипає кров'ю* 'хто-небудь відчуває душевний неспокій, тяжко переживає'; *серце обривається* 'хто-небудь дуже хвилюється, відчуває тривогу'; *серце падає* 'хто-небудь відчуває хвилювання від тривоги'; *серце рветься на шматки* 'хто-небудь дуже переживає'; *серце сохне* 'хто-небудь дуже переживає, мучиться з приводу чогось'; *серце стискається* 'хто-небудь тривожиться, хвилюється, відчуває неспокій за когось'; *серце сходить кров'ю* 'хто-небудь дуже сильно переживає'; *серце тенькає* 'хто-небудь починає дуже хвилюватися, тривожитися з приводу чого-небудь'; *серце як не вискочить з грудей* 'хто-небудь раптом відчув сильне хвилювання'; *терпне серце* 'хто-небудь відчуває тривогу'; *ятрється серце* 'хто-небудь глибоко переживає; кого-небудь щось бентежить, хвилює'; **страждання** (*крається серце* 'хто-небудь мучиться, страждає'; *кривавиться серце* 'хто-небудь переживає тяжкі душевні муки'; *розбилося серце* 'хто-небудь став нещасним; комуś завдано болю, страждань'; *серце варом обкипає* 'хто-небудь морально дуже страждає'; *серце переболіло* 'хто-небудь настраждався, знемігся');

серце тліє 'хто-небудь зазнає моральних страждань'; *спопеляється серце* 'хто-небудь зазнає великих душевних страждань'; *щемить серце* 'хто-небудь печалиться, тужить, страждає'; **байдужість** (*запеклося серце* 'хто-небудь від тривалих переживань став нечулим, байдужим до навколишнього світу'; *заснуло серце* 'хто-небудь утратив гостроту почуттів, перестає реагувати на що-небудь'; *зачерствіло серце* 'хто-небудь став нечуйним, байдужим до інших'; *серце кам'яніє* 'хто-небудь стає байдужим, черствим, не виявляє співчуття до інших'; *серце мовчить* 'хто-небудь залишається байдужим до когось, чогось'; *серце мохом обростає* 'хто-небудь стає бездушним, байдужим до всього і всіх'; *серце спить* 'хто-небудь залишається байдужим, не виявляє інтересу до кого-, чого-небудь'); **емоційність** (*брати за серце* 'охоплювати кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття і под.)'; *брати серце* 'охоплювати кого-небудь (про почуття)'; *горить серце* 'у кого-небудь виникло якесь сильне почуття'; *запалилося серце* 'кого-небудь охопило сильне почуття (кохання, ненависті)'; *запеклося серце* 'хто-небудь дуже перейнявся якимсь почуттям (жалю, туги)'; *серце б'ється* 'кого-небудь охоплює якесь почуття'; *серце розривається* 'хто-небудь переймається якимсь почуттям (кохання, жалю, одчаю і т. ін.)'; **потяг** (*заворушилося серце* 'хто-небудь відчув потяг до когось'; *серце в'яне* 'хтось захоплюється кимось, відчуває потяг до кого-небудь'; *серце горнеться* 'хто-небудь відчуває потяг до когось'; *серце не камінь* 'хто-небудь зглянеться; у кого-небудь можна домогтися прихильності'; *серце повертається* 'хто-небудь відчуває потяг, симпатію до когось'); **закоханість** (*гаряче серце* 'той, хто дуже любить кого-небудь'; *серце заговорило* 'у кого-небудь пробудилося почуття кохання'; *серце повертається* 'хто-небудь починає прихильно ставитися, відчуває симпатію, любов до когось (переважно після якогось непорозуміння, незгоди, сварки і т. ін.)'; *серце сохне* 'хто-небудь томиться, знемагає від кохання'); **заспокоєність** (*серце переболіло* 'хто-небудь заспокоївся, забув про колишні образи, переживання і т. ін.'; *серце прохоліло* 'у кого-небудь зменшилася сила вияву якихось почуттів (кохання, ненависті та ін.)'; *серце стигне* 'хто-небудь заспокоюється, забуваючи про образи, перестає сердитися на когось'; *серце угамувалося* 'хто-небудь перестав хвилюватися, заспокоївся'); **радість** (*заграло серце* 'хто-небудь відчув радість, піднесення, задоволення'; *тане серце* 'хто-небудь сповнюється приємними почуттями, піддаючись впливові когось, чогось приємного'; *щемить серце* 'хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій'); **антипатія** (*не наvertsється серце* 'хто-небудь не подобається комусь'; *серце не приймає* 'хто-небудь не відчуває симпатії, любові до когось; кому-небудь не подобається хтось'); **гнів** (*серце бере* 'хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь'; *серце набігає* 'хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь'); **зацікавленість** (*брати близько до серця* 'ставитися до чого-небудь з інтересом, надаючи йому великого значення'; *прокидається серце* 'у кого-небудь

знову виникає інтерес до життя'); **інтуїція** (*віщує серце* 'хто-небудь відчуває наближення чого-небудь (переважно неприємного)'; *серце чує* 'хто-небудь передбачає щось, підсвідомо здогадується про що-небудь'); **страх** (*перестало битися серце* 'хто-небудь дуже розхвилювався, відчувши переляк, страх'; *серце стигне* 'кому-небудь дуже страшно, боязко'); **співчуття** (*брати близько до серця* 'пройматися чимсь, співчутливо ставитися до чого-небудь'; *серце повертається* 'хто-небудь перейнявся співчуттям, жалем до когось'); **відданість** (*серце б'ється* 'хто-небудь живе (заради когось, відданий кому-небудь)'); **збудження** (*горить серце* 'хто-небудь перебуває в стані сильного збудження'); **розчуленість** (*брати за серце* 'надзвичайно зворушувати, розчулювати, хвилювати кого-небудь');

2) ХАРАКТЕР людини (9%): **лагідність** (*добре серце* 'лагідний характер'; *розм'якло серце* 'хто-небудь став лагідним'); **аморфність** (*серце з воску* 'у кого-небудь м'які, податливі вдача, характер'); **відвертість** (*відкрите серце* 'хто-небудь прямий, відвертий у стосунках з людьми'); **доброта** (*велике серце* 'хто-небудь дуже добрий, чуйний, здатний гаряче й глибоко пройматися чімісь переживаннями, горем'); **емпатія** (*живе серце* 'небайдужа, здатна проникатися чужими переживаннями людина'); **жорстокість** (*кам'яне серце* 'жорстока, бездушна людина; вдача такої людини'); **непокірність** (*серце з перцем* 'хто-небудь з непокірним, норовистим, запальним характером');

3) ФІЗИЧНИЙ СТАН людини (1%): **смерть** (*перестало битися серце* 'хто-небудь помер').

Висновки. Можемо констатувати, що антропоцентричні фразеологізми з показником соматичного коду культури «серце» поповнюють концепт людина такими кваліфікаційними ознаками, як: першочергове вираження почуттів людини (зокрема, переживання, страждання – тобто емоцій негативного характеру); невеликою мірою – опис рис характеру людини (здебільшого позитивних – лагідності, відвертості, доброти, емпатії) та мінімально – позначення фізичного стану людини (смерті). Лінгвокультурологічний аналіз також показав, що особливістю культурно-символьної семантики соматизму «серце», якої він набуває, реалізуючись у складі представлених фразеологічних одиниць, є його бачення мовцями як живого створіння, здатного на ті ж дії, що його носій – людина (тварина), яке відзначається відповідними атрибутами (це експліковано за допомогою дієслівних компонентів: *бере, вискочить, віщує, горнеться, заворушилося, заговорило, заграло, загупало, заснуло, лежить, мовчить, мре, набігає, ниє, обливається, падає, повертається, повертається, приймає, прокидається, спить, тремтить, угамувалося, чує* тощо та прикметників: *відкрите, добре, живе* та ін.); бездушного об'єкта, предмета, з яким можна здійснювати різні маніпуляції або з яким відбуваються певні фізичні процеси (що знову ж таки репрезентовано компонентами-дієсловами: *брати, горить, запалилося, кам'яніє, обривається, рветься, розривається, спопеляється, тенькає, тліє* тощо); продукта харчування (з яким

відбуваються різні гастрономічні процеси: *запеклося, зачерствіло, крається, обкипає, розм'якло, стигне* та ін.); природного об'єкта (рослини, каменя), який підлягає певним природним процесам: *в'яне, мохом обростає, сохне, тане* тощо). Таким чином, у сфері фразеології відбулося семантичне

зміщення в усвідомленні й розумінні носіями української мови й культури соматизму «серце», його метафоричне переосмислення: це насамперед – символ вираження почуттів, емоцій, репрезентації вдачі людини, а вже потім – орган кровообігу, від якого залежить фізичне існування людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. АТСУМ – Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 06.05.2020).
2. Арутюнова Н. Логический анализ языка. Ментальные действия. Москва, 1993. 176 с.
3. Бабушкин А. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. Воронеж, 1997. 330 с.
4. Болдырев Н. Когнитивная семантика. Тамбов, 2001. 123 с.
5. БФСРЯ: Большой фразеологический словарь русского языка: значение, употребление, культурологический комментарий / отв. ред. д-р филол. наук В. Телия. Москва, 2006. 784 с.
6. Воркачев С. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. *Филологические науки*. 2001. №1. С. 64–72.
7. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ, 2004. 284 с.
8. Єфименко О. Концепт *степ* в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма: автореф. дис. ... к-та філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. 19 с.
9. Жайворонок В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. №5–6. С. 23–32.
10. Залевская А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж, 2001. С. 36–44.
11. Карасик В. Базовые характеристики лингвокультурных концептов. Антология концептов / под ред. В. Карасика, И. Стернина. Том 1. Волгоград, 2005. С. 10–13.
12. Ковшова М. Семантика и прагматика фразеологизмов: лингвокультурологический аспект: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19. Москва, 2009. 48 с.
13. Колесов В. Концепт культуры: образ – понятие – символ. *Слово и дело: из истории русских слов*. Санкт-Петербург, 2004. С. 57–72.
14. Красных В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология. Москва, 2002. 284 с.
15. Кубрякова Е. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 1996. 245 с.
16. Лихачев Д. Концептосфера русского языка. Москва, 1997. С. 280–287.
17. Маслова В. Фразеология в контексте культуры. Москва, 1999. 780 с.
18. Пименова М. Концепт *сердце*: Образ. Понятие. Символ. Кемерово, 2007. 500 с.
19. Попова З. Когнитивная лингвистика. Москва, 2010. 314 с.
20. Савченко Л. Функции соматического кода культуры в формировании фразеосистемы русского и украинского языков. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2013. Том 27 (66). №1. Ч. 2. С. 88–92.
21. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти). Київ; Черкаси, 2004. 276 с.
22. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук]. Київ, 2003. 1104 с.
23. Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. Москва, 2004. 992 с.
24. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996. 286 с.
25. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Київ, 1998. 335 с.

REFERENCES

1. ATSUM – Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]. URL: <http://sum.in.ua/> (data zvernennia: 06.05.2020) [in Ukrainian].
2. Arutyunova N. Logicheskiy analiz yazyika. Mentalnyie deystviya (1993) [Logical language analysis. Mental actions]. Moskva. 176 s. [in Russian].
3. Babushkin A. (1997) Tipyi kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyika, ih lichnostnaya i natsionalnaya spetsifika [Types of concepts in the lexical and phraseological semantics of the language, their personal and national specifics]. Voronezh. 330 s. [in Russian].
4. Boldyirev N. (2001) Kognitivnaya semantika [Cognitive semantics]. Tambov. 123 s. [in Russian].
5. BFSRYA – Bolshoy frazeologicheskii slovar russkogo yazyika: znachenie, upotreblenie, kulturologicheskii kommentarii (2006) [Large phraseological dictionary of the Russian language: meaning, use, cultural commentary] / отв. ред. д-р филол. наук В. Телия. Moskva: AST-PRESS KNIGA. 784 s. [in Russian].
6. Vorkachev S. (2001) Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, kontsept [Linguoculturology, linguistic personality, concept]. *Filologicheskie nauki*. №1. S. 64–72 [in Russian].

7. Holubovska I. Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu (2004) [Ethnic features of linguistic pictures of the world]. Kyiv. 284 s. [in Ukrainian].
8. Yefymenko O. (2005) Kontsept step v ukrainskii movi: slovnykova, tekstova i psykholingvistychna paradyhma [Concept *step* in the Ukrainian language: vocabulary, textual and psycholinguistic paradigm]: avtoref. dys. ... k-ta filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv. 19 s. [in Ukrainian].
9. Zhaivoronok V. (2004) Etnolingvistyka v koli sumizhnykh nauk [Ethnolinguistics in the circle of related sciences]. *Movoznavstvo*. №5–6. S. 23–32 [in Ukrainian].
10. Zalevskaya A. (2001) Psiholingvisticheskiy podhod k probleme kontsepta. *Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki* [Psycholinguistic approach to the problem of the concept]. Voronezh, 2001. S. 36–44 [in Russian].
11. Karasik V. (2005) Bazovyye harakteristiki lingvokulturnykh kontseptov. *Antologiya kontseptov* [Basic characteristics of linguocultural concepts] / pod red. V. Karasika, I. Sternina. Tom 1. Volgograd. S. 10–13 [in Russian].
12. Kovshova M. (2009) Semantika i pragmatika frazeologizmov: lingvokulturologicheskiy aspekt [Semantics and pragmatics of phraseological units: a linguocultural aspect]: avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk: 10.02.19. Moskva. 48 s. [in Russian].
13. Kolesov V. (2004) Kontsept kulturyi: obraz – ponyatie – simvol [Culture concept: image – concept – symbol]. *Slovo i delo: iz istorii russkikh slov*. Sankt-Peterburg. S. 57–72 [in Russian].
14. Krasnykh V. (2002) Etnopsiholingvistika i lingvokulturologiya [Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology]. Moskva. 284 s. [in Russian].
15. Kubryakova E. (1996) Kratkiy slovar kognitivnykh terminov [A Brief Dictionary of Cognitive Terms]. Moskva. 245 s. [in Russian].
16. Lihachev D. (1997) Kontseptosfera russkogo yazyka [The conceptosphere of the Russian language]. Moskva. S. 280–287 [in Russian].
17. Maslova V. (1999) Frazeologiya v kontekste kulturyi [Phraseology in the context of culture]. Moskva. 780 s. [in Russian].
18. Pimenova M. (2007) Kontsept *serdtse*: Obraz. Ponyatie. Simvol. [*Heart* concept: Image. Concept. Symbol]. Kemerovo. 500 s. [in Russian].
19. Popova Z. (2010) Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics]. Moskva. 314 s. [in Russian].
20. Savchenko L. (2013) Funkcii somaticheskogo koda kultury v formirovanii frazeosistemy russkogo i ukrainskogo yazykov [The functions of the somatic code of culture in the formation of the phrase system of the Russian and Ukrainian languages]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya «Filologiya. Socialnyie kommunikatsii»*. Tom 27 (66). №1. Ch. 2. S. 88–92 [in Russian].
21. Selivanova O. (2004) Narisy z ukrainskoi frazeologii (psykhokohnhityvnyi ta etnokulturnyi aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethnocultural aspects)]. Kyiv; Cherkasy. 276 s. [in Ukrainian].
22. SFUM: Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy (2003) [Dictionary of phraseological units of the Ukrainian language] / [uklad. V. Bilonozhenko, I. Hnatiuk, V. Diatchuk]. Kyiv: Naukova dumka. 1104 s. [in Ukrainian].
23. Stepanov Yu. (2004) Konstantyi: Slovar russkoy kulturyi [Constants: Dictionary of Russian Culture]. Moskva. 992 s. [in Russian].
24. Teliya V. (1996) Russkaya frazeologiya. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskiy aspekty [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. Moskva. 286 s. [in Russian].
25. Shtern I. (1998) Vybrani topiky ta leksykon suchasnoi lingvistyky [Selected Topics and Lexicon of Modern Linguistics]. Kyiv. 335 s. [in Ukrainian].

CONCEPT *HUMAN* IN UKRAINIAN LITERARY PHRASEOLOGY: SOMATIC CODE OF CULTURE

Abstract. The relevance of the study is due to the need for a comprehensive study of the verbalization of the concept *human* with the help of Ukrainian literary phraseology. Purpose of the study – to analyze in the linguoculturological aspect anthropocentric phraseological units with an indicator of the somatic culture code “heart”; to conclude what qualification features replenish these units concept *human*. Objectives of the study: to identify a concept, a phraseological unit, a code of culture; describe the methodology of linguocultural analysis; from selected phraseological units with somatism “heart” describing human, select and analyze figuratively-motivational and denotative information; to conclude how the cultural semantics of the studied phraseological units complement the qualification parameters of the concept *human*. The conceptual apparatus of research is presented: concept – basic operative unit of human thinking, product of individual and collective consciousness and memory, reflecting object or phenomenon of reality in the form of certain mental images, carrying all information obtained through cognitive activity, necessarily expressing specific ethnocultural marking, emotionality, evaluability and acquiring a verbal form (with the help of tokens, phraseology, etc.); the concept human is a psychomental unit embodied by a set of various anthropocentric phraseologies that describe and evaluate him as a natural and social

being with consciousness and language, able to think, work productively, evolve, creating their own history and national culture; phraseological units – condensed microtexts that store information about national culture, and their components, semantics and images carry the codes of culture. Anthropocentric phraseological units with an indicator of the somatic code of culture “heart” replenish the concept *human* with such qualifying attributes as: primary expression of human feelings (in particular, experience, suffering – that is, negative emotions); to a small extent – a description of a person’s character traits (mostly positive – meekness, openness, kindness, empathy) and, to a minimum, a description of a human’s physical condition (death). Thus, in the field of phraseology there has been a semantic shift in the understanding and understanding by native speakers of the Ukrainian language and culture of somatism “heart”, its metaphorical rethinking: it is, first and foremost, a symbol of expression of feelings, emotions, representation of a person’s character, and only then – the circulatory system, from which depends on the physical existence of human.

Keywords: concept *human*, phraseological unit, somatic code of culture, linguoculturological analysis, «heart».

© Гарбера І., 2020 р.

Ірина Гарбера – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов’янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінниця, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-5365-054X>

Iryna Harbera – Ph D in Philology, Associate Professor of the Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-5365-054X>